

siyle aralarında evlenme engeli doğacak, ancak üvey anne erkek farzedildiğinde onun baba ile evlenmesi ve kızıyla aralarında sihri hisımlığa dayalı bir evlilik engelini doğması söz konusu olmayacaktır. Böylece bu iki kadının aynı anda bir erkeğin eşi olmalarında sakınca yoktur. Öte yandan bir erkek, karısı hayatta olduğu ve nikâhı altında bulunduğu sürece onun kız kardeşi, halası, teyzesi veya kardeşinin kızıyla evlenemez. Bunların hangisi erkek kabul edilirse edilsin diğeriyle evlenmesi yasaktır. Kur'an-ı Kerim'de iki kız kardeşin bir nikâh altında birleştirilmesinin haram olduğu ifade edilmiştir (en-Nisâ 4/23). Hz. Peygamber de bir kadının, halası veya teyzesiyle birlikte aynı erkeğin karısı olmasını yasaklamış (Buhârî, "Nikâh", 27), İbn Hibbân'ın rivayetine göre bunun sebebinin de, "Böyle yaparsanız şüphesiz akrabalık ilişkilerini kesmiş olursunuz (kat'-ı rahim)" (eş-Şahîh, VI, 166) diyerek açıklamıştır. İslâm hukukçuları bundan hareketle, akrabalarla iyi ilişkiler içinde olmanın (sıla-i rahim) farz olduğunu belirtmişler ve bu derecede yakınlığı bulunan iki kadının aynı kişinin karısı pozisyonunda genellikle birbirleriyle iyi ilişkiler içinde olamayacağını, dolayısıyla sila-i rahim gibi bir farzın yerine getirilmesine engel teşkil edecek durumun aklende haram olması gerektiğini söylemişlerdir. Ancak buradaki evlenme engeli geçicidir. Erkeğin, karısı ile arasındaki nikâh bağının ölüm veya boşanma gibi bir sebeple sona ermesi halinde bu nikâhtan doğan evlenme engeli de ortadan kalkacağından karısının yukarıda sözü edilen akrabalarından herhangi biriyle evlenmesi mümkündür. Ric'î talâkla karısını boşayan bir erkek için evlenme engeli iddet bitinceye kadar devam eder. Hanefîler'e ve Hanbelîler'e göre bâin talâkta da durum aynıdır. Mâlikîler'le Şâfiîler ise kocanın, bâin talâk iddeti bekleyen karısının yakın akrabalarından biriyle evlenebileceğini kabul ederler. Şâ'dan Ca'feriyye'nin Ehl-i sünnet mezheplerinden ayrıldığı belli başlı konulardan biri de cem' olup bu mezhebe göre teyze ve halanın rızâları alınarak yeğenleriyle aynı nikâh altında birleştirilmesi, yani bir erkeğin birbiriyle teyze-yeğen veya hala-yeğen durumunda olan iki kadını aynı zamanda eş olarak alması câizdir.

Akrabalık bağından kaynaklanan bu durumdan başka dört kadınla evli olan erkeğin beşincisiyle evlenmesi de cem'in başka bir türüdür. Böyle bir kimse an-

cak hanımlarından birinin ayrılması veya ölmesi halinde başka bir kadınla evlenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Nikâh", 26, 27; Müslim, "Nikâh", 33-40; İbn Mâce, "Nikâh", 31; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 13; Tirmizî, "Nikâh", 31; Nesâî, "Nikâh", 45-48; İbn Hibbân, eş-Şahîh (nşr. Kemal Yûsuf el-Hût), Beyrut 1407/1987, VI, 166; İbn Rüşd, Bidâyetü'l-müctehid, II, 35-36; İbn Kudâme, el-Muğni, VIII, 436, 489-490; İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-ğadîr, III, 212-218; Şirbînî, Muğni'l-muhtâc, III, 180-182; Buhûti, Keşşâfü'l-ğınâf, V, 74-82; Şevkânî, Neylü'l-evâtâr, VI, 166-171.

HALİT ÜNAL

CEM'

(الجمع)

Öğle ile ikindi
ve akşam ile yatsı namazlarının
birlikte kılınmasını ifade eden
fıkıh terimi.

Beş vakit namazdan her birinin kendine ayrılan vakit içinde kılınması farz olmakla beraber bazı özel durumlarda öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının birleştirilerek (cem') kılınması câiz görülmüştür. Birleştirilen iki namazın, öncekinin vaktinde kılınmasına cem'-i takdîm, sonrakinin vaktinde kılınmasına da cem'-i te'hîr adı verilir. Önceki namazın kendisine ayrılan vaktin son kısmında, sonraki namazın vaktinin ilk kısmında kılınması halinde ise cem'-i sūrî denilen sadece dış görünüşte bir cem' meydana gelmiş olur.

Hac ibadeti sırasında arefe günü Arafat'ta öğle ile ikindi namazı öğle vaktinde, akşam ile yatsı namazı ise Müzdelife'de yatsı vakti içinde cem' ile kılınır. Buradaki cem'in sünnet olduğunda ittifaq vardır. Bunun dışında cem' yapılması Hanefîler'e göre câiz değildir. Diğer üç mezhep ise bazı mazeretlerin bulunması halinde cem'i meşrû görürler (aş. bk.). Ebû Hanîfe, arefe günü Arafat'ta birleştirilerek kılınan öğle ile ikindi namazının cemaatle kılınmasını şart koştuğu halde diğer fıkıh âlimleri bu şartı aramaz. Cem' ile namaz kılınırken bir defa ezan okunur, ancak her namaz için ayrı ayrı kâmet getirilir. Öğle namazının farzı eda edilince arada sünnet kılınmadan ikindinin farzına geçilir. İkinci namazı öğle namazına tâbi olduğundan herhangi bir sebeple öğlenin sahih olmaması halinde ikindinin de iadesi gerekir. Müzdelife'de ise akşam ile yatsı namazı tek ezan ve tek kâmetle kılınır.

Akşamın farzı ile yatsının farzı arasında sünnet kılınmaz ve ara verilmeden her iki namaz eda edilir. Bu şarta riayet edilmezse yatsı namazı için ayrıca kâmet getirilir.

Ayrıntılarda bazı görüş farklılıkları bulunmakla birlikte Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre yolculuk ve yağmur, son iki mezhebe göre ayrıca hastalık cem'i câiz kılan sebeplerdendir. Şâfiîler'le Hanbelîler, namazları cem' edebilmek için yolculuğun dört rek'atlı farzları iki rek'at kılmaya imkân verecek ölçüde olmasını (seferî hali) şart koşarken Mâlikîler bunu dahi gerekli görmeyizler. Yağmur, kar ve dolu yağması, hastalık vb. mazeretlerin bulunması durumunda, namazların birleştirilmesinde istismar ve lâubalilikten uzak bir değerlendirme ile müslümanın kendi zaruretini belirlemesi ve ona göre hareket etmesi esastır.

Cem' konusunda mükellefin zaruret ve ihtiyaçlarına diğer mezheplere nisbetle daha fazla önem veren Hanbelî fakihlerine göre özür* sahibi olma, her namaz için abdest almaktan âciz bulunma vb. sebeplerle de namazları birleştirmek câizdir. İçlerinde İbn Şübrüme ile İbn Sîrîn'in de bulunduğu bazı İslâm hukukçuları, alışkanlık haline getirmemek şartıyla, bu sebepler dışında da mutlak olarak cem'in câiz olduğunu söylemektedirler. Ancak Arafat ve Müzdelife dışında cem'i câiz görenlerin bunu bir ruhsat* olarak aldıklarını, her namazı vaktinde kılmanın daha faziletli olduğunu ifade ettiklerini de belirtmek gerekir.

İslâm âlimleri içinde namazların birleştirilmesi konusunda en müsamahalı görüşe sahip olanlar Ca'ferî fakihleridir. Ca'ferî fakihleri, Arafat ve Müzdelife'deki cem'ler konusunda Sünnî mezheplerle aynı görüşü paylaştıktan başka herhangi bir mazeret olmaksızın öğle ile ikindi ve akşamla yatsı namazlarını birleştirmeyi de câiz görürler. Onlara göre zevelden güneşin batışına kadar olan süre öğle ve ikindi namazlarının ortak vaktidir. Ancak zevelden hemen sonra dört rek'at farz kılacak kadar süre sadece öğle namazının, güneş batımından önce dört rek'at farz kılacak kadar süre de sadece ikindi namazının vaktidir. Aynı şekilde güneşin batışından fecre kadar olan vakit akşam ile yatsı namazlarının ortak vakti olup bu vaktin başında üç rek'at namaz kılacak kadar süre sadece akşam namazının, sonunda dört rek'at kılacak kadar süre de sadece yatsı namazının vaktidir. Namazın esasta

beş vakit olarak farz kılındığını kabul eden Ca'ferî fakihleri, ayrıca her namaz için Sünnî mezheplerin beş vakitle ilgili olarak tesbit ettikleri şürelere benzer şekilde fazilet ve kifayet (cevaz), olmak üzere iki vakit belirlemişlerdir. Ancak uygulamada öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazları hep cem'-i takdîm ile kılınmış, bu da beş vakit namazın üç vakitte eda edilmesi gibi bir sonuç doğurmuştur. Bu durum, namazı ayrı ayrı zamanlarda kılınmak üzere beş vakit olarak farz kılan şâriin maksadına ve teşrî hikmetine ters düştüğü gibi Hz. Peygamber ve ashâbı ile daha sonraki müslüman nesillerin uygulamalarına da aykırıdır.

Namazların cem'i hususunda Hanefî âlimlerinin telakkisi ihtiyat açısından ve istismanın önlenmesi bakımından önem taşıırken diğer üç Sünnî mezhep fakihlerinin görüşleri, Hz. Peygamber'in uygulamalarına ve kolaylık dini olan İslâm'ın genel prensiplerine daha uygun görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Takşîrû's-şalât", 6, 13, 14, 15, 17, "Cihâd", 136, "Hac", 93, 96; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 42-48, 49, 51-54, 56; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 60, 65; Tirmizî, "Şalât", 24, "Cum'a", 42, "Hac", 56; Nesâî, "Mevâkîit", 42-47, 49; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 110-126; Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 374-384; Muhakkık el-Hillî, *Şerâ'î'u'l-İslâm ft mesâ'ili'l-helâl ve'l-harâm* (nşr. Abdülhüseyn Muhammed Ali), Beyrut 1403/1983, I, 60-61, 255; İbn Hacer, *Fethu'l-bâr* (Sa'd), III, 206, 226; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 48, 468-472, 478-479; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 271-275; Bahrânî, *el-Hadâ' iku'n-nâdire* (nşr. Muhammed Takî el-İrâvânî), Beyrut 1405/1985, VI, 87-200; XVI, 384, 422-423; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III, 241-248; Muhammed Hasan en-Necefi, *Cevâhirü'l-ke-lâm ft şerhi Şerâ'î'u'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dâru lhyâit-türâsî'l-Arabî), VII, 71-170; XIX, 13, 16, 21, 23, 63; Mahmûd Muhammed Şeltût — Muhammed Ali es-Sâys, *Mukârenetü'l-mezâhib ft'l-fıkh*, Kahire 1373/1953, s. 38-46; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, I, 483-488; Muhammed Cevâd Mağniyye, *Fıkhü'l-İmâm Ca'fer eş-Şâdik*, Beyrut 1404/1984, I, 134-138; II, 229; *Mv.F.*, XV, 284-292.

HALİT ÜNAL

CEM'

(الجمع)

Sâlikin her şeyi Allah'tan bilerek halkı yok, hâlikı var görmesi hali anlamına gelen tasavvuf terimi.

Sözlükte "toplamak, bir araya getirmek; dikkat ve iradeyi bir noktaya tek-sif etmek" anlamına gelen cem' tasavvufu bir hal olup fark veya tefrika* ile

birlikte kullanılır. Ruh ilâhî güzelliği seyre dalınca zât-ı ilâhî nurunun galebesi karşısında eşyayı birbirinden ayıran aklın nuru söner; böylece hakkin ortaya çıkması ve bâtılın kaybolması sebebiyle kadîm (Allah) ile hâdis (mahlûk) arasındaki fark ortadan kalkar ki bu hale cem'denir. Daha sonra zâtın yüzüne izzet perdesi çekilip ruhun zâttan uzaklaşarak halk âlemine dönmesi ve kadîm ile hâdis arasındaki ayırımın yeniden belirmesiyle tefrika hali meydana gelir. Hücûrî, cem' ve fark anlayışının temsilcisinin Ebû'l-Abbas Kâsım es-Seyyârî (ö. 342/953) olduğunu ve bu görüşün taraftarlarına bundan dolayı Seyyâriyye (cem' ile fark arasında gidip gelenler) adının verildiğini söyler. Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Hafes el-Haddâd, Ebû Bekir eş-Şiblî ve Sehl et-Tüsterî cem' fikrini benimseyen ilk mutasavvıflardandır. Cüneyd-i Bağdâdî, Bündâr b. Hüseyin ve Ebû Ya'kûb en-Nehrecürî cem'i "vecd halinde Allah ile beraber olmak", farkı "beşeriyet sıfatı içinde Hak ile halkı birbirinden ayırmak, ayrı ayrı varlıklar olarak görmek" şeklinde tarif etmişlerdir.

Bazı mutasavvıflar insanın yaratılışı ile cem' hali arasında ilgi kurarlar. Onlara göre cem' yaratılış sırasında Hakk'ın konuşmasıdır. İnsanlar o zaman gaybet* halinde oldukları için konuşan da cevap veren de Hakk'ın kendisiydi. Hak insanlara peygamberler aracılığıyla hitap edince fark hali ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre cem' varlığın Hak'tan ibaret oluşu, fark ise varlıkların şehâdet* âleminde ayrı ayrı ortaya çıkışıdır. Varlıkların zuhur edip fark halinin doğmasından sonra Allah'ın, kulunu kendisiyle birleştirmesine de cem' adı verilir. Bu bağlamda kulun kendine bakması fark, rabbi-ne bakması cem'dir. Nitekim Ebû Ali ed-Dekkâk, "Fark sana nisbet edilen, cem' ise sana nisbet edilmesi mümkün olmayan şeydir" der.

Cem', dağınık bir halde bulunan ilgi ve dikkati tek noktada toplamak olduğuna göre dikkat ve ilgisini Allah'ta yoğunlaştıran sūfî zikrederken yalnız "Allah" der, başka hiçbir şey söylemez ve görmez. İgi ve dikkatini Hakk'ın dışındaki varlıklara yönelten ise yaratıklar-dan başka bir şey görmez.

Menâzilü's-sâ'irîn adlı eserinde tasavvufî makam ve halleri 100 "menzil"-de toplayan Hâce Abdullah-ı Herevî, bunlardan doksan dokuzuncusunun cem', yüzüncüsünün de tevhid olduğuna be-

lirtmiş ve cem'i üç mertebede incelemiştir. 1. Cem'u'l-ilm. Sâlikin bütün dikkat ve bilgilerini tek noktada toplayarak ledünnî bilgi içinde yok olmasıdır. Bu mertebede sâlik Hakk'ın varlığına delil aramaz hale gelir; çünkü bütün kaygısını teke indirmiştir. "Kaygılarını teke indirenin diğer kaygılarına Allah kefil olur" (İbn Mâce, "Mu'kaddime", 23) meâlindeki hadis mutasavvıflara göre cem'u'l-ilm işaretidir. 2. Cem'u'l-vücûd. Sâlikin kendi maddî ve fânî varlığından sıyrılarak Hakk'ın varlığına ermesidir. 3. Cem'u'l-ayn (aynû'l-cem'). Kulun Hakk'ın zâtında fânî olarak iki ayrı vücut görmekten kurtulmasıdır. Bu anlamıyla cem' sâlikin fenâsıdır. Çünkü sâlikin büsbütün vücut kaydından kurtulması mümkün değildir. Fenâ yoluyla vücut ortadan kalkmadan vuslat hâsıl olur ve cem' gerçekleşir. Süfîlere göre gerçek tevhid budur. Onlar, Hz. Mûsâ'nın dağa tecelli eden Hakk'ın nurunu görmesini (bk. el-A'râf 7/143) cem'in bu çeşidine örnek verirler. Bazıları buna "enelhak makamı" da derler.

Cem' halini kavrayan tevhidin hakikatine erer. Çünkü fark ayırır, cem' birleştirir, tevhide götürür. Cem' huzur halinden gaybet haline geçme, kendini ilâhî tasarruf altında görmedir. Kulun Allah'a amellerle ulaşması fark, Allah'a yine Allah ile ulaşması cem'dir. Bir başka tarife göre cem' olağan üstü fiiller, fark da olağan fiillerdir. Buna göre mucize ve kerâmetler cem', yaratıkların normal fiilleri farktır. Yaratıkların fiillerini yaratana izâfe etmekle yaratanın fiillerini yaratıklara nisbet etmek arasında fark vardır. Biri Hakk'ı tâzim edip halkı ve kendini küçük görmektir, diğeri ise varlık ve büyüklük iddiasıdır. Bir kimseden insanların fiillerine benzemeyen olağan üstü bir fiil ve hal zuhur edince onun faili mutlaka Allah'tır. Ateşe atılan Hz. İbrâhim'in yanmaması, kuyuya atılan Hz. Yûsuf'un kurtulması gibi. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in cem' halindeki fiillerini kendisine nisbet etmiş ve, "Attığın zaman sen atmadın, Allah attı" (el-Enfâl 8/17) buyurmuştur. Bir hadîs-i kudsîde, kulluğun tadına vararak ibadet eden kimselerin fiillerinin Cenâb-ı Hak'a izâfe edilmesine bakılırsa (bk. Buhârî, "Rikâk", 38), Allah'ın sevgisine mazhar olan kulun bu fiillerin kâsibi olmaktan bile çıktığı ve bunların Hakk'ın fiilleri haline gelmesiyle cem'in gerçekleştiği anlaşılır.